

ДІАЛЕКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО В СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті пропонується досвід осмислення проблеми національної ідентичності в добу глобалізації. Автором сформульовано головну задачу сучасних суспільних наук, а саме: деполітизація етнонаціональних відносин. Розглянуті вихідні принципи та способи формування транснаціональної ідентичності як основи соціальної гармонії.

Ключові слова: ідентичність, глобалізація, деполітизація націоналізм, транснаціоналізм.

Цимбал Т.В. Диалектика национального и транснационального в современном мире. *В статье предлагается опыт осмысления проблемы национальной идентичности в эпоху глобализации. Автором сформулирована главная задача современных общественных наук, а именно: деполитизация этнонациональных отношений. Рассмотрены исходные принципы и способы формирования транснациональной идентичности как основы социальной гармонии.*

Ключевые слова: идентичность, глобализация, деполитизация, национализм, транснационализм.

Tatyana Tsymbal. Dialectics of national and transnational in the modern world. *In this article the experience of comprehension of the problem of national identity in the era of globalization is considered. The author formulated the main task of the modern social sciences: depoliticization of the ethno national relations. Initial principles and ways of forming of transnational identity as the basis of social harmony are considered.*

Kew words: identity, globalization, depoliticization, nationalism, transnationalism.

У науковому середовищі сучасний світ здебільшого характеризується наявністю контрарверсійних глобалізаційних процесів. Поняття «глобалізація» включає декілька смислових аспектів. По-перше, дане поняття з'явилося для позначення загального стану людства у 80-х роках минулого століття, а саме: соціокультурної гомогенізації світу, що водночас супроводжується активізацією національних рухів. По-друге, глобалізація означає інтеграцію економік за особливим сприяттям транснаціональних компаній, в результаті чого світовий ринок можна буде розглядати як цілісність. Але такий стан речей уможливується лише інтернаціоналізацією, мультикультуралізмом, послабленням норм національних держав. У цьому випадку маємо серйозну проблему: чи можливо зберегти національну ідентичність, національну культуру в умовах глобалізації? Адже від того, які з численних тенденцій загальносвітового розвитку будуть переважати, залежить і характер змін в нашій молодій державі, незалежність якої ще тільки має ствердитись. З іншого боку, чи варто докладати зусилля до збереження національної ідентичності? Можливо, в умовах глобалізації націоналізм приречений підкоритися транснаціоналізму?

Окреслені питання і є центром уваги автора статті, в якій передбачається розглянути діалектику національного та транснаціонального, проаналізувати наслідки глобалізації щодо збереження національної культурної ідентичності в умовах прогресуючого транснаціоналізму в Європі та світі.

Зауважимо, що у великій мірі проблеми збереження національної ідентичності пов'язані з масовими міграціями населення у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ. З іншого боку, на сучасному історичному етапі спостерігаємо феномен перетину інтересів іммігрантів та представників титульної нації. Якщо у минулому столітті права національних меншин притискалися, то сьогодні представники нижчих та середніх прошарків суспільства об'єднуються для захисту загальних життєвоважливих інтересів, не дивлячись на країну походження. Тобто, відбувається процес консолідації титульної нації та іммігрантів на ґрунті загальних економічних та політичних інтересів, тоді як етнічні проблеми відходять на другий план.

Крім того, офіційна політика (наприклад, європейська) спрямована на формування нових космополітичних або транснаціональних ідентичностей. Засобами в даному випадку виступають єдині права та обов'язки, форма документів, валюта і т. ін.. Однак, це не означає, що етнічні

проблеми як такі та проблеми збереження національної ідентичності є неактуальними. Навпроти, процеси глобалізації відкривають саме перед титульними націями зовсім не безхмарне майбутнє. Так у багатьох країнах Європи (Франція, Німеччина, Англія, Голландія і т.д.) проживають великі групи іммігрантів, що відрізняються від європейців високим рівнем народжуваності. Можна передбачити, що згодом відбудеться зниження кількості корінних мешканців та послаблення їх економічних, соціальних та політичних позицій. Як наслідок – ослаблення західної демократії та поступова ісламізація Європи.

В посттоталітарних державах європейського простору (в тому числі і в Україні) процеси глобалізації породжують дві протилежні тенденції. З одного боку, відбувається уніфікація, вестернізація та інтернаціоналізація населення. З іншого – ці процеси стимулюють активну протидію, що виявляється як національне культурне та духовне відродження, прагнення до етнонаціонального самоствердження. Тому сьогодні в колективній свідомості східних європейців актуалізовані проблеми мовної приналежності та національної ідентифікації. Виявляються вони у так званій «фрагментаризації», загостренні опозиції «ми-вони», відчутті фундаментальної потреби належати до певної спільноти, потреби соціокультурної укоріненості, і в той же час – виокремленості та самостояння. Екзистенційно-персоналістичне значення збереження національної ідентичності підкреслює Т. Фрідмен, який впевнений, що глобалізація та транснаціоналізм розмиває ідентичності та призводить до втрати цілісності самої людини: «Оливкові дерева (як символ національної вкоріненості людини – Ц.Т.) важливі. Вони символізують усе, що закорінює нас, дає нам самобутність і визначає наше місце під сонцем. Оливкові дерева – це родина, громада, плем'я, нація, релігія, а головне – місце, яке ми називаємо домом. Оливкові дерева дають нам тепло родини, радісне усвідомлення своєї неповторності, інтимність особистих звичаїв, глибину людських стосунків. У їх затінку ми відчуваємося впевнено і безпечно, і це дає нам сміливість пізнавати інших і самим розкриватися перед ними. Тому то ми, буває, так завзято сперечаємося за свої оливкові дерева. Адже найкращої своєї пори вони дають нам почуття власної гідності і належності до чогось більшого та важливішого, ніж ми самі, а ці почуття потрібні для виживання людини так само, як їжа в шлунку. Справді, одна з причин, що національна держава ніколи не зникне, навіть, якщо значення її і зменшиться, – це те, що вона – довершене оливкове дерево – остаточне вираження нашої належності до когось і до чогось – мовної, географічної та історичної. Неможливо бути цілісною особою на самоті. Щоб бути цілісною особою, треба бути частиною оливкового гаю, бути закоріненим у ньому» [1, 54]. Таким чином персональний світ людини формується на основі певної національної культури і є «інтерсуб'єктивним світом культури» (А. Шютц). Отже, процес глобалізації ускладнюється піднесенням національного як способу збереження ідентичності, самості особи.

Не дивлячись на це, сьогодні ми вже маємо можливість спостерігати реальні негативні наслідки глобалізації на соціокультурному рівні. Наприклад, в Україні відбувається знекорінення та делокалізація традиційної сільської культури, що була осередком збереження та відтворення національної культури, лінгвістичних та фольклорних традицій. Це призводить до маргіналізації та ціннісної девальвації, амбівалентності та психологічної роздвоєності, породжуючи кризу ідентичності. Крім того, насаджується культ споживацтва та надмірних примітивних насолод. Україна все більше відчуває економічну, політичну, інформаційну залежність від інших культур та держав, втрачаючи самість. А українська людина живе по суті у стані внутрішньої еміграції у паралельну реальність – у «телемісто» (З. Бауман). Віртуальна реальність позбавляє людину зв'язків із зовнішнім світом, який сприймається як джерело проблем, та створює ілюзію спокою і комфорту. Втеча у віртуальну реальність не дає людині можливості піднятися на рівень екзистування, позбавляє її реальних духовних сил та людяності, уніфікуючи та знеособлюючи практично кожного.

Такі негативні наслідки глобалізації передбачав ще у тридцятих роках К. Ясперс: «Об'єднання людей земної кулі спричинилося до процесу нівелювання, який ми спостерігаємо з жахом. Всезагальним сьогодні завжди стає поверхове, нікчемне і байдуже. Цього нівелювання прагнуть, наче воно створює єднання людей. ...Всесвітні конгреси ведуть до посилення цього нівелювання, оскільки там прагнуть не до комунікації гетерогенного, а до спільності релігії та світогляду. Раси змішуються. Культури, що склалися історично, відриваються від власного кореня і спрямовуються у світ технічно обладнаної економіки, у порожню інтелектуальність. Цей процес щойно розпочався, але кожна людина, навіть дитина, втягнута в нього. Захоплення розширенням простору вже починає перетворюватися на відчуття його тісноти...» [2, 335-336]. Таким чином К. Ясперс чітко окреслив ті процеси, що розгортаються сьогодні, передбачивши потрапляння

людини у тенета споживацтва, позаісторичного тут-і-тепер-перебування, відірваності від цілепокладання та національної культури. Людина перетворюється на «одномірну» істоту (Г. Маркузе), що запрограмована суспільством на задоволення певних потреб. Відбувається передбачений К. Ясперсом «остаточний відрив людини від її ґрунту. Вона стає мешканцем землі без батьківщини, втрачає спадкоємність, традиції» [2, 115]. Горизонти людського існування внаслідок глобалізації не розширюються, а звужуються, життя людини гомогенізується та уніфікується, втрачаючи творчі потенції.

Тим не менше, розуміння загрози втрати національного та нівелювання локального не призводить до його перемоги. У світі все ж переважає прагнення до формування космополітичного світогляду, так званої єдиної світової ідентичності або транснаціоналізму. І хоча формування останнього проблематичне і може зустріти багато перешкод, все ж воно не є неможливим. Однак з метою втілення ідей космополітизму та транснаціоналізму, на наш погляд, недостатньо спиратися лише на існуючі ідеали лібералізму та демократії. Необхідно знайти надійне підґрунтя формування гармонійного соціуму. В цьому контексті плідним буде використання надбань російської філософії і, у першу чергу, відомої органічної концепції суспільства С. Франка [Див.: 3]. Крім того, необхідно використовувати й філософію солідаризму (Г. Ласкі, М. Оріу) та комунітаризму (А. Етціоні, Г. Барзілай), теорію культурної креолізації (Т. Еріксен) та поперечної комунікації (К. Дойч). Останні висувають у якості провідного фактору, що формує взаємну довіру, симпатію, спільні інтереси та високу територіальну мобільність, живе реальне спілкування людей, які утворюють спільноту на основі дружніх стосунків, творчих зв'язків тощо. Тобто на основі того, що раніше називали «народна дипломатія».

Комунікативні ідеї, запропоновані ще у 50-х роках ХХ століття, розвиваються сучасними соціологами Е. Адлером та М. Барнеттом, що визначають спільноти безпеки як колективи людей, що мають загальну ідентичність, високий рівень міжособистісної довіри, поділяють інтереси загалу та орієнтуються на однакові смисли. Дослідники вважають, що такі спільноти можна утворити як на регіональному рівні, так і на міжнародному, світовому, тому підтримують ідею розвитку транснаціоналізму в усіх сферах людського життя [4, 4].

Проте виникає питання, як поєднати (або об'єднати) цінності національної культури, що покладаються в основу самоідентифікації людини починаючи з раннього дитинства, та окреслені вище цінності мультикультуралізму, не протиставляючи їх?

На думку автора, це можливо лише за умови вирішення нагальної задачі деетнізації політики. Розв'язувати ж останню необхідно з дотриманням діалектичних принципів єдності та свободи.

В сучасному науковому дискурсі виокремлюються три основні підходи до вирішення проблеми деетнізації політики. Сутність першого витікає з ідеї нестабільності та змінності національно-етнічних спільнот і полягає у формуванні постетнічних націй на ґрунті космополітизму та мільтикультуралізму (Д. Холінджер). В якості позитивного прикладу реалізації даного підходу наводять модель поліетнічного суспільства Канади, що побудоване на принципі ліберального культуралізму. Останній вимагає підтримувати не тільки загальні права громадян, але й визнавати особливі права окремих груп, їх особливу ідентичність та своєрідні потреби [5, 10].

Другий підхід спирається на утвердження загальної політичної культури, що повинна бути відмежована від етнічних та національних культур (Дж. Х'юсменс) [Див.: там само]. Такий погляд вимагає формування абсолютно нового типу транснаціональної політичної культури та свідомості.

Третій варіант, представлений у працях сучасних російських етнологів та антропологів, передбачає можливість збереження єдності сучасної поліетнічної держави (на прикладі Росії) лише за умови вкорінення у свідомість громадян ідеї свободи та значущості окремої особи, а не спільноти [Див.: 6]. Саме на ґрунті усвідомлення та відчуття цінності окремішності, самості, а не загалу, можна побудувати гармонійний соціум. Проте, з нашої точки зору, в даному випадку важливо і необхідно запобігати егоїзму та індивідоцентризму, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, смисли культури та інтерсуб'єктивність.

Першим кроком до побудови гармонійного соціуму є позбавлення поділу світу на «свій-чужий», «безпечний-ворожий» за допомогою міжнародної інтелектуальної спільноти, що здатна на основі власного життєвого досвіду продемонструвати не еkleктичне поєднання непеєднуваного, а дійти справжнього культурного синтезу. Тобто на основі укоріненості в національній культурі, піднятися до сфери вселенського духу в єдності з іншими національно-культурними елементами [7, 609]. Необхідно подолати фобії та недовіру, не припускати

нарративів будь-якого центризму, будувати міжкультурний діалог на ґрунті повсякденного знання, кроскультурної взаємодії, взаєморозуміння.

Подальший розвиток людства, на нашу думку, можливий лише за умови поліфонічного, діалогічного співробітництва в культурній та інших сферах життя. Тільки на основі такого співробітництва може відбуватися не просто споживання зразків іншої культури, а розвиток особистості з одночасним формуванням поваги та розуміння культури, відмінної від рідної, з подоланням мовних бар'єрів, упередженості та зневаги до інших народів, з позбавленням від шовінізму та псевдопатріотизму. Спільні проекти, спільні справи, культурна взаємодія та творча праця приведуть до створення спільного духовного світу, до відчуття соборності та співпричетності. Продуктивною є практика молодіжних програм обміну, проведення спільних наукових та культурних заходів: конференцій, семінарів, виставок, концертів, спектаклів. За таких умов відбуватиметься не знеособлення національних культур, а взаємозбагачення. Така культурна глобалізація сприятиме зникненню сірої, «одновимірної» людини і призведе до появи нової людини – транснаціонала з відчуттям власної буттєвистої укоріненості.

Звичайно, залишається загроза й іншого впливу глобалізації: втрати самобутності, нівелювання особистості та перетворення її на споживача. Проте, на думку П. Хопера, в результаті проведення вивіреної культурної політики повинен з'явитися новий тип освіченої людини-космополіта. Це буде «рефлексивний суб'єкт, який конституюється самостійно, формується з багаточисленних культурних досвідів та лояльностей. Відповідно не потрібно думати про космополіта як про автономного агента, вільного від будь-яких прихильностей до певних місцин чи культур, окрім як до інститутів ООН. При цьому процес глобалізації сприяє розвитку космополітизму, надаючи нам можливість відчувати великий спектр культурних впливів та прилучатися до різних традицій, змішуватися та поєднуватися в процесі власного самовизначення» [8, 65].

Таким чином, мультикультурна, транснаціональна ідентичність відрізняється гнучкістю, толерантністю, що дозволяє запобігати міжнаціональним конфліктам. Сформувати таку ідентичність, на нашу думку, можливо тільки певним комплексом дій та інституцій, головною з яких є освіта. Саме заклади освіти покликані не допустити перетворення «людини з корінням» на «людину з антенами» (А. Перотті), перед якою відкривається велика кількість можливостей та цінностей сучасного світу, але за умов динамізації культури, швидкоплинності соціальних змін, процес формування особистісної ідентифікації проблематизується і може завершитися світоглядовою фрустрацією.

Головним змістом освіти повинно стати вивчення історії та життєвого досвіду рідного народу, що забезпечить найбільш суттєву для кожної особистості етнічну або культурну ідентифікацію, та дозволить людині відкрити для себе свою справжню природу, духовність, автентичний досвід буття і, можливо, подальшу долю. Наголосимо, що певні традиції, обряди, звичаї, а також історичні події, героїв та цінності етнонаціональної культури потрібно вивчати не відсторонено, а включаючи безпосередньо в життєдіяльність особистості. Тільки тоді історія зможе передати прийдешнім поколінням не тільки добродійність предків, а й сучасні права та обов'язки. І тільки той, хто любить і знає свою культуру, здатен полюбити іншу. Виключно важливим є і вивчення культури інших народів. Ж.-І. Кусто вважав, якщо кожна дитина проживе в іншій країні рік, то вона ніколи не зможе повернутися і кидати на неї бомби. Такої ж думки дотримувалась французька мислителька С. Вейль, визначаючи екскурсійно-краєзнавчу роботу в школі найважливішою та пропонуючи якомога більше мандрувати у дитячому та юнацькому віці.

Процес навчання і виховання дитини є основою формування основ міжкультурної комунікації, адже в цей час людина повинна актуалізувати та «привласнити» історію культури, перевівши її з безособової форми в особистісну, у форму суб'єктивного духу, в індивідуальне життя в культурі. Кожний наступний крок у самореалізації особистості засобами освіти означає сходження по щаблях «прогресу», вбирання у свою свідомість і внутрішній духовний світ всього позитивного, що було досягнуто людством на попередніх етапах розвитку, «перемотування» його «у свій розум та у своє вміння» (В.Біблер).

Проте культурна ідентифікація та формування етики транснаціоналізму засобами освіти повинні відбуватися не на ґрунті етнонаціоналізму та національного індивідоцентризму, а виключно у взаємодії із загальнолюдськими цінностями і смислами культури, тобто інтерсуб'єктивно. Адже перед освітою постали завдання, породжені процесами глобалізації, колективної та, водночас, національної ідентифікації, що вимагають формування у людини таких знань та вмінь, які дозволять, з одного боку, стати толерантною, відкритою для універсуму, а з

іншого – не відмовляйтесь від коренів, що визначають етнічну ідентичність, наповнити їх змістом сьогодення.

Отже, глобалізація, а разом з нею транснаціоналізм та універсальність, ще не одержали перемогу планетарного масштабу. Відбувається лише піднесення міжнародного у межах контролю за економічними наслідками глобалізації економіки та шляхом еволюційних змін міжнародного права. Збереження ж національної ідентичності з одночасним «читанням» інших культур, з формуванням світоглядних основ транснаціоналізму повинно бути першочерговим завданням національних систем освіти.

Література:

1. Фрідмен Т.Л. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. – Львів, 2002.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – Москва, 1994.
3. Франк С. Духовные основы общества. – Москва, 1992.
4. Adler E., Barnett M. Security Communities. – Cambridge, 1998.
5. Кузнецов А.М. Этническое и национальное в политологическом дискурсе // ПОЛИС, 2007. - № 6. – С. 10-21.
6. Тишков В.А. Межэтнические отношения и конфликты: перспективы нового тысячелетия // Антропология власти: Хрестоматия по политической антропологии: В 2 т. / Сост. и отв. ред. В.В. Бочаров. – Т. 2: Политическая культура и политические процессы. – СПб., 2007. – С. 490-499.
7. Франк С.Л. Русское мировоззрение. – СПб., 1996.
8. Norrer P. Living with Globalization. – New York, 2006.
9. Цимбал Т. Людина у пошуках ґрунту. – Київ – Кривий Ріг, 2010.
10. Вейль Сімона. Укорінення. Лист до клірика: Пер. з франц. – Київ, 1998.

© Цимбал Т.В., 2011.